

Dějiny mezinárodních vztahů

Nástin vývoje po roce 1989

Rozdílné pohledy a debata o struktuře mezinárodního systému po konci studené války

- a) „Nový světový řád“ (Fukuyama, Doyle, Nye, Singer a Wildawsky).
- b) multipolarita (Waltz, Mearsheimer);
- c) unipolarita (Krauthammer, Layne);
- d) „střet civilizací“ (Huntington)
- e) uni-multipolarita (Huntington, Nye, Bremmer a Roubini);
- f) absence polarity v mezinárodním systému (Ferguson, Haas);

Dva hlavní pohledy na fenomén války po roce 1989

- Řada odborníků považuje konec studené války za ukončení éry válek mezi státy. V důsledku proměny mezinárodního prostředí považují tradiční paradigma války za zastaralé - mělo by být nahrazeno paradigmatem války „mezi lidmi“.
- Hlavními příčinami tohoto vývoje jsou:
 - a) jaderné zbraně a jejich vlastnictví;
 - b) ekonomická globalizace;
 - c) růst počtu demokratických států (tzv. „demokratický mír“);
 - d) pokles autority a autonomie státu;
- Názor, že bezpečnostní hrozby po konci studené války mají převážně asymetrickou povahu. Konflikty mají často povahu občanských válek či etnických konfliktů a ozbrojené síly jsou nasazovány ke stabilizaci situace a zajištění postkonfliktní rekonstrukce.
- V těchto případech pak nelze hovořit o vítězství v konfliktech vojenskou silou, ale vojenské síly slouží k vytvoření podmínek, které zúčastněným aktérům umožní svých cílů dosáhnout jinými prostředky.
- Větší důraz na „soft power“ a na „netradiční“ hrozby mezinárodní bezpečnosti (terorismus, zbraně hromadného ničení, boj proti drogám, etnické konflikty, environmentální bezpečnost, aj.).

Cyklický charakter velmocenského soupeření

- Druhý pohled vychází z předpokladu, že velmocenské soupeření a konflikty představují cyklický fenomén a období po konci studené války (zejména 90. léta) jako přechodné období, které dříve či později skončí novým velmocenským konfliktem.
- Dle tohoto pohledu bude zejména východní Asie představovat novou arénu velmocenského soupeření a nejpravděpodobnější variantou budoucího mezištátního velmocenského konfliktu je možný konflikt mezi USA a Čínou jako dvěma hlavními soupeřícími póly.
- V souvislosti s teroristickými útoky 11. září se objevuje nová variace tohoto pohledu, která považuje 11. září za přelom, jímž skončilo období nízké intenzity konfliktů po studené válce, když USA jako globální supervelmoc zahájily válku proti islámským fundamentalistům a některým režimům považovaným za jejich (potenciální) spojence.
- Dle tohoto pohledu se radikálně asymetrické hrozby, „nový“ nábožensky motivovaný terorismus a partyzánská válka stávají hybateli světového konfliktu.

Fenomén terorismu

- Pojem teror ve smyslu extrémní politické akce za použití násilí či hrozby násilím se poprvé objevuje během Francouzské revoluce v souvislosti s jakobínskou represí.
- Možnosti teroristů, jejich cíle, nástroje a dopad jejich útoků se v průběhu staletí mění.
- Fáze terorismu:
 - 1) Státní terorismus = jakobínský teror (násilné jednání s politickou opozicí);
 - 2) V průběhu 18. a 19. století se terorismus dostává do druhé etapy = nabývá individuální formy. Terorismus souvisí se vzestupem různých anarchistických, nacionalistických a nihilistických hnutí.
 - 3) za třetí etapu historického vývoje terorismu můžeme považovat období od konce 2. světové války do počátku 70. let. Determinantou terorismu se stává bipolární konfrontace, dekolonizace a národně-osvobozenecký boj. Teroristické skupiny jsou obvykle ideologicky orientované.
 - 4) Do čtvrté fáze vstupuje terorismus v 70. letech = transformace z vnitrostátní formy na mezinárodní terorismus. Moderní terorismus si stále častěji vybírá symbolické cíle, čímž si snaží získat pozornost médií a veřejnosti.
 - 5) Postmoderní terorismus = do zatím poslední fáze vstoupil terorismus po skončení bipolární konfrontace. Vzestup nových nacionalistických hnutí uchylujících se k teroristickým metodám boje a vzestup náboženského terorismu.

Nový (postmoderní) mezinárodní terorismus

- Strukturální předpoklady nového (postmoderního) mezinárodního terorismu:
- **A) Konec bipolární konfrontace;**
- **B) Změna vztahů přátelství-nepřátelství;**
- **C) Rozpad státních struktur a dezintegrace řady mnohonárodních států vytvořených v průběhu 20. století;**
- **D) Globalizace;**
- **E) Americká hegemonie;**
- Nový (postmoderní) terorismus = vyznačuje se transcendentními cíli a ochotou k sebeobětování, snahou dosáhnout hromadného ničivého účinku a specifickou organizací činnosti a struktur.
- Časté využívání sebevražedných útoků;
- Cílem je „oslovit“ a zasáhnout široké vrstvy společnosti na všech úrovních a ve všech částech světa;
- Charakteristickým rysem činů nového terorismu je jeho „účinnost“, co se týká způsobení škod;
- Na rozdíl od tradičního terorismu nemá nový terorismus jasně a konkrétně formulovanou agendu a v čase dosažitelní dílčí cíle. Společným rysem jeho představitelů je extrémní výklad určité náboženské víry, černobílé vidění světa a přesvědčení o vlastní vyvolenosti.

Rozpad SSSR

- SSSR čelí dezintegračním tendencím v podobě emancipačních hnutí a front už v průběhu 80. let (zejména Pobaltí, Kavkaz, ale také Uzbekistán či Moldavsko). V některých oblastech národnostní třenice získávají násilný charakter (např. spor o Náhorní Karabach v roce 1988, násilné útoky v Abcházii v roce 1989).
- Už v březnu 1990 vyhlásila Litva nezávislost. Snahy vedení SSSR situaci mocensky řešit, které vyvrcholily zásahem jednotek sovětského ministerstva vnitra na území Litvy a Lotyšska v lednu 1991 selhala a tamní referenda z počátku roku 1991 rozhodla o nezávislosti tří pobaltských republik.
- Neúspěšný pokus o převrat ze strany části sovětského komunistického vedení proti Michailu Gorbačovovi situaci v SSSR dále destabilizoval. Odpor proti puči dále posílil pozici ruského prezidenta Borise Jelcina, naopak Michail Gorbačov ani po jeho potlačení nedokázal obnovit svoji autoritu. Na vlivu dále ztratily jednotlivé svazové instituce. Další svazové republiky vyhláší nezávislost a v některých současně dochází k zákazu tamních komunistických stran.
- Samotný Michail Gorbačov následně rezignuje na funkci generálního tajemníka Komunistické strany Sovětského svazu a zastavuje její činnost.
- V prosinci 1991 došlo k dohodě o zániku SSSR (k 31. prosinci 1991), místo něj vzniká Společenství nezávislých států.
- Rozpadem SSSR definitivně zaniká také bipolární uspořádání mezinárodního systému.

Důsledky konce studené války a pádu komunistických režimů ve střední a východní Evropě

- Posílení dezintegračních tendencí v někdejší východním bloku (SSSR, Jugoslávie, Československo), které vedly k vzniku řady nových států či k obnovení nezávislosti řady v minulosti existujících zemí.
- Propuknutí řady národnostních a etnických konfliktů v prostoru bývalého SSSR (válka mezi Armény a Ázerbájdžánem o Náhorní Karabach, války na území Gruzie, Moldavska či Tádžikistánu, později válka v Čečensku, válka mezi Ruskem a Gruzií kvůli Jižní Osetii z roku 2008 a nejnovější válka na území Ukrajiny) a Jugoslávie (vyhlášení nezávislosti Slovinska a Chorvatska, následný konflikt mezi Srby a Chorvaty na území Chorvatska, občanská válka v Bosně a Hercegovině, Kosovo).
- Sjednocení Německa (završeno v říjnu 1990). Společně s rozpadem SSSR představuje nejvýznamnější geopolitickou změnu v Evropě po konci studené války.
- Dochází ke stažení sovětských jednotek ze střední Evropy, zániku Varšavské smlouvy (červenec 1991) a Rady vzájemné hospodářské pomoci (červen 1991).
- Místo toho dochází k rozvoji nové institucionální spolupráce (Visegrádská deklarace, vznik CEFTA), od roku 1994 je zahájen program Partnerství pro mír. Ve druhé polovině 90. let dochází k rozšíření NATO o první tři země střední Evropy (CR, Polsko a Maďarsko), další státy střední a východní Evropy se připojují na počátku 21. století. V roce 2004 se uskutečnilo první „východní“ rozšíření EU, proces pokračování pokračuje v dalších letech.
- Nový impuls dostávají jednání o kontrole zbrojení.
- Komunismus přestává být významným faktorem mezinárodních vztahů. Ve světě dochází k pádu řady režimů, které závisely na podpoře SSSR, některé ze zbývajících komunistických států procházejí významnými procesy ekonomické transformace (zejména Čína a Vietnam).

Specifické charakteristiky období po konci studené války ve srovnání s předcházejícími érami po konci velmocenských konfliktů

- Unipolarita mezinárodního systému po vítězství USA ve studené válce.
- V uplynulých dvou stoletích není známý příklad, kdy by se dominance vítěze předcházejícího velmocenského konfliktu alespoň blížila (minimálně ve vojensko-politické dimenzi) postavení USA po konci studené války.
- Na rozdíl od minulosti, kdy byla období po ukončení velmocenských konfliktů charakterizována snahou o institucionalizaci nových přístupů k bezpečnosti (koncert velmocí a Svatá aliance po roce 1815 či Společnost národů a systém kolektivní bezpečnosti po roce 1918) jsou snahy institucionalizovat nový přístup k mezinárodní bezpečnosti po konci studené války jen velmi omezené (dle některých autorů dokonce téměř neexistující).

USA a mezinárodní vztahy v 90. letech 20. století

- Přelom 80. a 90. let je ve znamení hned několika významných vojensko-politických úspěchů USA (vojenské svržení Noriega režimu v Panamě, porážka SSSR ve studené válce, osvobození Kuvajtu a vítězství koaličních sil vedených USA nad Husajnovým Irákem).
- USA jsou nyní na pozici jediné supervelmoci.
- Debaty, jak dalece je toto postavení udržitelné a jaké by nyní měly být cíle americké zahraniční politiky, které však probíhají na pozadí znovuprobuzeného nezájmu americké veřejnosti o zahraniční politiku.
- Navzdory několika projevům na toto téma se ve své faktické politice americké administrativy staví v 90. letech obezřetně k možným vizím radikální transformace mezinárodního prostředí.
- USA se v tomto období nesnaží formulovat novou velkou strategii a iniciativně utvářet nový politický a bezpečnostní řád.
- V jejich čele nestojí „vizionáři“ ale spíše prakticky uvažující jedinci, kteří berou v potaz zejména domácí překážky možné ambiciózní zahraniční politiky.
- Rozhodně to neznamená, že by USA byly v tomto období v zahraniční politice neaktivní, avšak velmi často má jejich chování převážně reaktivní a epizodický charakter.
- Charakterizuje je rovněž snaha prosazovat americké cíle v mezinárodním prostředí tak, aby se USA vyhnuly větší opozici či odporu (urychlené stahování amerických sil z některých humanitárních operací tváří rostoucí opozici, spoléhání se na „chirurgické“ nástroje ve vojenských operacích a to i v případech, kdy komplikovaly dosahování stanovených politických cílů, vágnost při obhajobě a prosazování amerických cílů).

USA a střední a východní Evropa od konce studené války

- A) Role USA při zajištění nezvratitelnosti vývoje v Sovětském svazu a jeho dosavadní sféře vlivu ve střední a východní Evropě na konci studené války.
- B) Vedle toho je neméně důležitým vývojem zabránit chaosu a celkové destabilizaci situace v tomto regionu (podpora funkčních vlád a demokratizačních procesů, podpora klíčových vůdců, zpočátku velmi obezřetný postoj ke snahám jednotlivých členských republik SSSR o získání nezávislosti).
- C) Postupně podpora procesům a iniciativám, které směřují k začlenění středoevropských a části východoevropských států do západních politických a ekonomických struktur.
- **Politika vůči SSSR/Rusku po konci studené války:**
- 1) *Ukončení dosavadního nepřátelství a normalizace vzájemných vztahů, prohloubení ekonomických vazeb mezi státy (včetně poskytnutí americké pomoci ovšem výměnou za reálné ekonomické reformy).*
- 2) *Zabránění obnovení sovětské moci ve střední Evropě (otázka sjednocení Německa, další osud NATO, stažení sovětských vojsk).*
- 3) *Další pokračování v jednáních o kontrole zbrojení (START I a START II, Smlouva o konvenčních ozbrojených silách v Evropě, Zákon o omezení sovětské jaderné hrozby).*
- 4) *Silná podpora Jelcinova režimu a zejména samotného prezidenta Jelcina = považován za garanta demokratického prozápadního vývoje v Rusku;*
- 5) *Opakované, avšak z dlouhodobého hlediska spíše neúspěšné snahy o opětovné nastartování hlubší americko-ruské spolupráce novými americkými administrativami v 21. století (spolupráce na počátku války proti terorismu, snaha o restart vztahů během první Obamovy administrativy)*
- **Problémy americké politiky vůči regionu:**
- *Absence efektivní obdoby Marshallova plánu vůči těmto regionům po konci studené války = komplikovala snahy o stabilizaci situace v řadě postsovětských zemí a omezila americký vliv v regionu;*
- *Zvolená podoba americké pomoci nevedla ke vzniku konsolidované liberální demokracie v Rusku;*
- *Americká působení v oblasti a iniciativy zaměřené na začlenění těchto zemí do západních struktur vedou k postupnému odcizování se a rostoucím konfliktům mezi USA a Ruskem.*

USA a Evropa od konce studené války

- Vytvoření nového bezpečnostního systému v Evropě;
- Jeho hlavními prvky jsou:
 - 1) Pokračující bezpečnostní garance a pokračující přítomnost amerických sil v Evropě;
 - 2) pokračující existence NATO, jeho postupná adaptace na nové bezpečnostní prostředí a jeho rozšiřování do střední Evropy;
 - 3) zajištění nenásilného procesu sjednocení Německa
 - 4) Prohlubující se proces evropské integrace, postupně doplněný i o spolupráci v oblasti zahraniční a bezpečnostní politiky.
- Postupné vynoření se rozporů mezi USA a řadou evropských států při řešení řady klíčových zahraničně-politických a bezpečnostních otázek + nárůst antiamerikanismu v Evropě.

USA a východní Asie

- Význam regionu pro americkou zahraniční politiku po konci studené války stále roste.
- USA v regionu nadále sledují své dlouhodobé zájmy (svoboda plavby, zabránění vzniku nepřátelského regionálního hegemona, zajištění přístupu na trhy v regionu, zajištění politické stability).
- Klíčovým úkolem je zvládnout mírovými prostředky mocenský vzestup Číny (uplatnění prvků strategií engagementu, congagementu a hedgingu).
- Z pohledu USA je v tomto směru klíčové udržení předsunuté americké vojenské přítomnosti v regionu a pokračující existence a případné oživení bilaterálních aliancí s řadou východoasijských států.

USA a Blízký východ

- Posílení amerického vlivu v regionu po rozpadu SSSR a vítězství Američany vedených vojsk OSN nad Irákem ve válce v Perském zálivu.
- USA opustily dřívější politiku podpory jedné z hlavních velmocí Perského zálivu s cílem udržet rovnováhu v regionu = je nahrazena politikou duálního zadržování Iráku a Íránu.
- Sankce jsou uplatňovány i vůči některým dalším zemím regionu (Libye, Sýrie)
- Rostoucí americká vojenská přítomnost v regionu + rozšiřování bilaterální bezpečnostní spolupráce s řadou států v regionu.
- Podpora blízkovýchodního mírového procesu.
- Řada neúspěchu snah o změnu politiky jednotlivých zemí Blízkého východu v 90. letech (Irák, Írán, Libye).
- S výjimkou Iráku USA nemají větší zájem o změnu politického režimu v jednotlivých státech regionu.
- Podcenění hrozby vzestupu radikálního islámu a islámské teroristické hrozby (občanská válka v Alžírsku, nástup Talibánu v Afghánistánu, vzestup teroristické organizace Al-Kaidá).
- Přecenění významu izraelsko-palestinského konfliktu pro další bezpečnostní vývoj v regionu.